

UDK 811.163.42'373
Izvorni znanstveni rad
Primljen 19. prosinca 2001.
Prihvaćen za tisak 6. veljače 2002.

Milica Mihaljević

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2
10 000 Zagreb
mmihalj@ihjj.hr

TERMINOLOŠKI RJEČNIK I NORMA

(uputnice, odrednice i normativne napomene u terminološkom rječniku)

U radu se na velikom broju dosada objavljenih hrvatskih terminoloških rječnika različitih struka analizira odnos među istoznačnicama, uporaba normativnih odrednica i uputnica, normativne napomene u uvodu rječnika te određuje stvarni i poželjni odnos hrvatskoga terminološkog rječnika i norme hrvatskog jezika.¹ Daju se konkretne upute i prijedlozi za sastavljače budućih terminoloških rječnika te ističe da bi budućí terminološki rječnici s pomoću sustava uputnica i odrednica trebali jasno odrediti normativni status svakoga naziva.

1. Uvod – Istoznačnice (sinonimi) u općem jeziku i istoznačnice u nazivlju

Istoznačnice ili sinonimi riječi su različita izraza (označioca) a istog sadržaja (označenika). Ako istoznačnice definiramo kao riječi koje uvijek znače isto pa se jedna može zamijeniti drugom u svakoj rečenici, istoznačnice su iznimno rijetke.² Zato se katkad taj zahtjev ograničuje

¹ Ovaj je članak potaknut razgovorom s prof. Arturom R. Bagdasarovim iz Rusije koji je bio začuđen nenormiranošću hrvatskog nazivlja i nenormativnošću hrvatskih terminoloških rječnika.

pa se kaže da nije potrebno da se riječi mogu zamijeniti u svim kontekstima, već je dovoljno da se lako mogu pronaći konteksti u kojima su te riječi zamjenjive.³ Ako se istoznačnice definiraju kao riječi koje imaju istu denotaciju, konotaciju i uporabu (Zgusta 1971: 89), pravih istoznačnica gotovo i nema, jer najčešće postoji razlika barem u uporabi. Obično se istoznačnice koje imaju istu denotaciju razlikuju jer pripadaju različitim dijalektima, različitim funkcionalnim stilovima, različitim sintagmama. Da bi riječi mogle biti istoznačnice, moraju pripadati istomu idiomu i moraju imati isto denotativno značenje (Tafra 1996). Stoga se uvijek kad je riječ o sinonimiji mora voditi računa o vremenskoj, prostornoj i funkcionalnoj raslojenosti leksika da bi se mogli odrediti okviri u kojima su mogući sinonimni odnosi.

Istoznačnice se povezuju u sinonimne nizove. U tim je nizovima jedna riječ dominantna. To je ona riječ koja je stilski neutralna, dok su ostale riječi sinonimnog niza stilski obilježene riječi pa bi se to trebalo vidjeti i u njihovoj leksikografskoj obradbi.

U nazivlju je položaj sinonimije posve različit. Dok je na razini općeg jezika postojanje niza sinonima, dakle postojanje mogućnosti izbora, prednost i bogatstvo, u nazivlju su sinonimi uvijek nepoželjni.

Za razliku od općeg jezika u kojemu je sporno pitanje postoje li potpune istoznačnice, u strukovnim je jezicima sasvim drukčije jer su denotacije istoznačnih naziva najčešće po definiciji iste pa se uglavnom ne postavlja pitanje postojanja "približnih sinonima" o kojima se govori u općemu jeziku⁴. U terminološkim je sustavima najlakše pronaći primjere za istoznačnice, iako ti sustavi zapravo ne podnose sinonimiju. Taj je paradoks objašnjiv supostojanjem, barem jedno vrijeme, dvaju naziva, domaćega i posuđenoga. Oni mogu dugo egzistirati zajedno tako što su stilski raslojeni. Jedan se upotrebljava u običnom govoru, a drugi u tekstovima (Tafra 1996:79).

² If we take synonyms to be words which always mean the same thing so that one of them can replace the other in absolutely any sentence, then synonyms are extraordinarily rare (Bauer 1998: 30).

³ Les synonymes ne sont donc pas nécessairement mutuellement substituables dans tous les contextes. Il suffit que l'on puisse facilement trouver des contextes où la substitution paraphrastique est possible pour que le lien de synonymie soit établi (Polguère 2000: 72).

⁴ La synonymie lexicale est avant tout une synonymie approximative (Polguère 2000: 71).

Nazivlje pripada standardnomu jeziku⁵, a ne pojedinim dijalektima, iako može pripadati pojedinim jezičnim varijantama (npr. američkomu i britanskomu engleskom, što je često jasno označeno u engleskom stupcu hrvatskih dvojezičnih terminoloških rječnika). Čini se međutim da i u nazivlju možemo u nekoj mjeri govoriti o funkcionalnim stilovima⁶. Tako npr. možemo reći da nazivi *računalo*, *pislač* pripadaju znanstvenomu funkcionalnom stilu, dok njima istoznačni nazivi *kompjuter*, *printer* pripadaju razgovornomu funkcionalnom stilu hrvatskoga standardnog jezika, a nazivi kao *daunloudati*, *krehati*, *fejhati* pripadaju žargonu i isključeni su iz hrvatskoga standardnog jezika.

Tu se postavlja problem određenja naziva *naziv*. Postavlja se pitanje je li naziv i ono što je stilski obilježeno ili samo ono što je normirano, tj. mogu li i stilski obilježene riječi biti nazivi. To se posebno odnosi na riječi koje pripadaju stručnim žargonima ili razgovornomu funkcionalnom stilu. Čini se da tu u terminološkom nazivlju postoji zbrka jer možemo govoriti o nazivima u širem i u užem smislu. Nazivi u širem smislu obuhvaćaju i žargonske nazive, a nazivi u užem smislu, znanstveni nazivi obuhvaćaju samo nazive koji se preporučuju u znanstvenom funkcionalnom stilu.

Često se kao jedno od osnovnih terminoloških načela navodi i načelo neemocionalnosti⁷. To znači da nazivi ne bi trebali imati konotativno značenje. Dakle, nazivi imaju ili bi trebali imati samo denotativno značenje. Nazivi koji imaju iste definicije proglašuju se po definiciji istoznačnima. Denotativno je značenje po definiciji isto ako je istoznačnim nazivima pridružena ista definicija ili iste istovrijednice na stranim jezicima, a to je upravo ono što je istoznačnim nazivima pridruženo u terminološkim rječnicima.

⁵ Tu isto postoji terminološka nepreciznost jer nazivlje u užem smislu znači znanstveno nazivlje, a nazivlje u širem smislu može obuhvaćati i narodno nazivlje, npr. u naslovu ove knjige: Filipi, G., 1994: *Istarska ornitonimijska – etimologijski rječnik pučkog nazivlja*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

⁶ To uočava i Tafra kad kaže: "Često stručnjaci u svojim sociolektima rabe posuđenicu, ali se u popularnim predavanjima ili u priručnicima služe domaćom riječju" (1996: 79).

⁷ Usp. npr. Tamara Pirjavec Marčeta: *Računalno nazivlje u hrvatskom i talijanskom jeziku*; referat održan na Savjetovanju Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku 2000. godine u Opatiji. Čini se da bi se to načelo moglo osporiti u suvremenom računalnom nazivlju, nazivlju generativne gramatike i nekih drugih područja, tj. onom nazivlju koje u druge jezike dolazi preko američkoga engleskog u kojemu nazivi često nastaju metaforizacijom, metonimizacijom, igrom riječi te odražavaju određenu dozu humora koju drugi jezici teško slijede, ali je ipak i u njima vidljiva. O tom podcjenjivačkom, humorističnom odnosu prema nazivlju pisao je i Ivo Škarić (1983).

Postavlja se pitanje mora li svaki naziv biti stilski neobilježen ili baš mora biti obilježen činjenicom da pripada znanstvenomu funkcionalnom stilu. Čini se da je problem u terminološkoj nepreciznosti te da treba razlikovati znanstvene nazive (nazive koji pripadaju u prvom redu znanstvenomu funkcionalnom stilu, a iz tog se stila mogu proširiti i na općeobvezatni neutralni standard) od naziva koji tomu funkcionalnom stilu ne pripadaju već pripadaju razgovornomu funkcionalnom stilu ili pripadaju profesionalnim žargonima i time su isključeni iz standardnog jezika

Te razlike između znanstvenog, razgovornog i žargonskog naziva terminološki rječnici najčešće ne bilježe. Iznimka je Urbanyjev *Hrvatsko-engleski rječnik pomorskog nazivlja* gdje u uvodu piše: “Naši izrazi iz žargona pomoraca označeni su zvjezdicom (*) uz odgovarajući književni izraz kurzivom u zagradi iza njega, npr.: ***santina** (*kaljuža broda*) bilge; ***šalvavite** (*visak*) climbing line, lizard; ***šijavat** (*veslati krmom*) backwater, pull back, back; ***bordižat** 1. (*krstariti*) cruise 2. (*kosati*) tack, claw, beat against the wind.”

U nazivlju su sinonimni nizovi veoma česti, npr. **computer** računalo, *kompjutor*, *kompjuter*, *obradnik*, *rednik*, *komputator* (Kiš 2000). U tim je nizovima denotacija svih članova po definiciji ista, pridružena im je ista engleska istovrijednica *computer* te ista definicija: *elektronički uređaj namijenjen obradbi podataka...* Također su u nazivlju članovi sinonimnih nizova i nazivi koji se sastoje od više riječi, npr. **software** *programska oprema*, *programska potpora*, *programska podrška* (Kiš 2000). Postavlja se pitanje postojanja dominante u terminološkim sinonimnim nizovima. Treba li dominantu odrediti kao u općemu jeziku, tj. kao stilski neobilježen naziv⁸? Nije li dominanta u terminološkom sinonimnom nizu baš obilježena činjenicom da pripada znanstvenomu funkcionalnom stilu te da je preporučuje norma (ne samo općejezična već i terminološka).

Jasno je da istoznačnice za terminološki sustav nisu dobre jer nazivlje čine nepotrebno opširnim, težim za prihvaćanje, a mogu izazvati i nesporazume. Stoga je sasvim razumljivo nastojanje da se one uklone u najvećoj mogućoj mjeri. Norma bi trebala odabrati samo jedan naziv, a terminološki bi rječnici trebali biti i normativni, a ne samo deskriptivni. Pri tome bi važnu ulogu trebale imati stilske i normativne odrednice te uputnice s pomoću kojih se jednoznačno s naziva koji su isključeni iz nazivlja ili se u njemu ne preporučuju upućuje na prepo-

⁸ Jasno je da dominanta ne može biti naziv kao npr. *šalvavite*, *šijavat* itd.

ručene nazive. U uvodu terminološkog rječnika jasno bi trebalo objasniti značenje svake upotrijebljene odrednice ili uputnice.

2. Istoznačnice u hrvatskim terminološkim rječnicima

U terminološkom bi se rječniku trebali popisati i srediti nazivi neke struke. Međutim, pogledamo li broj istoznačnica u hrvatskim terminološkim rječnicima, čini se da se u njima često nazivi samo popisuju, ali ne i sređuju. Samo se registrira postojeće stanje. Postojanje istoznačnih naziva glavni je razlog normativnih zahvata u nazivlju. Međutim, to se ne odražava ili se nedovoljno odražava u hrvatskim terminološkim rječnicima.

Terminološki se rječnici mogu podijeliti s obzirom na nekoliko kriterija podjele:

broj jezika	jednojezični, dvojezični, višejezični
struka	matematički, lingvistički, informatički...
način obradbe	prijevodni, objasnidbeni
odnos prema korpusu	vođeni korpusom, utemeljeni na korpusu, napametni
odnos prema normi	normativni, deskriptivni

Za ovu temu posebno su značajne dvije podjele:

1. prema načinu obradbe i
2. prema odnosu prema normi.

Stariji hrvatski terminološki rječnici u pravilu su bili prijevodni, često i višejezični⁹. Ti su rječnici pridruživali nazive na dva ili više jezika, npr.:

staple set	Klammerpunzer	poinçon àgrafes	пуансон для скобок	instrument za označavanje (žigosanje) s pomoću kopča (klema)
-------------------	---------------	--------------------	-----------------------	---

(Šantić 1986)

⁹ Ta tradicija počinje još od Šuleka.

Uz natuknicu koja je najčešće bila na kojem stranom jeziku pridruživala se hrvatska istovrijednica ili niz hrvatskih istovrijednica. Takvi rječnici često su imali posve jednostavan ustroj rječničkog članka: **natuknica** – istovrijednica, npr.:

oil area – naftonosna površina

oil heated – zagrijavan uljem (Lazić 1978).

Međutim, i u takvim se rječnicima postavlja problem istoznačnica, npr. u sljedećim natuknicama:

oil catcher – uljni sabirnik; prikupljač (hvatač) ulja (Lazić 1978).

Kakav je odnos među tim hrvatskim istovrijednicama? Jesu li one međusobno istoznačne? Ako jesu, koja ima prednost? Odgovor na postavljena pitanja možemo samo pretpostavljati jer nigdje nije naveden u uvodu rječnika, ni naznačen sustavom uputnica ili odrednica.

Katkad su se objavljivali i jednojezični objasnidbeni rječnici najčešće s enciklopedijskim elementima (Filipović 1984; Bosanac, Mandić, Petković 1977). Mnogi od njih mogli bi nositi i naziv leksikon, npr. Gušićev *Matematički rječnik* koji često ima imena kao natuknice:

ARISTOTEL¹⁰ – starogrčki znanstvenik. Osnivač je logike. Bavio se pojmom dokaza, aktualne i potencijalne beskonačnosti, diskretnih i neprekidnih veličina itd.

Ako se u tom rječniku pojavljuju istoznačnice, one se bilježe u zagradi uz natuknicu:

ASIMPTOTA (nestičnica) hiperbole jest pravac koji se po volji blizu...

ASOCIJATIVNOST (združivanje) – važno svojstvo nekih operacija, koje u slučaju operacije zbrajanja...

Iako taj odnos nije eksplicitno određen u uvodu rječnika, odnos između naziva koji autor preporučuje i njegove istoznačnice donekle se može pretpostaviti. Očito je da je naziv koji autor preporučuje natuknica, a njemu istoznačan naziv naveden je u zagradi. Nije jasno navodi li autor u zagradi nazive za koje smatra da su također prihvatljivi ili nazive koji su samo česti u praksi.

Problem istoznačnica postavlja se i u rječnicima s natuknicama na hrvatskom jeziku. Tu se jedan naziv može uputnicom uputiti na drugi,

¹⁰ Sve su natuknice u tom rječniku pisane velikim slovima, što mi se ne čini preporučljivo jer se tako gubi dio obavijesti. O tome više vidi u Mihaljević 1996.

ali se u nekim rječnicima nalaze i dvostruke natuknice, npr. u Muljevićevu rječniku nalaze se natuknice **mjerni pretvornik/prevarač** i **P-ponašanje/vladanje**.

U posljednje vrijeme sve se češće objavljuju terminološki rječnici koji su istodobno i prijevodni i objasnidbeni. U njima su obje sastavnice jednako važne. Primjeri su takvih rječnika Kišev *Informatički rječnik*, Stipetićev *Rječnik željezničkoga nazivlja* te *Elektronički rječnik* A. Štambuk i suradnika. I u Kiševu rječniku i u rječniku A. Štambuk i suradnika natuknica je na engleskom jeziku, slijede hrvatske istovrijednice te definicija na hrvatskom jeziku. U Stipetićevu rječniku natuknica je na hrvatskome, iza nje slijede istovrijednice na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku te hrvatska definicija i objašnjenje. Taj tip terminološkog rječnika zadovoljava bitan zahtjev koji se pred pravi terminološki rječnik postavlja, a to je da terminološki rječnik mora navoditi značenje. Međutim, pravi terminološki rječnik trebao bi dati i jasnu normativnu uputu, a to razumijeva i uspostavljanje odnosa među istoznačnim nazivima. Trebalo bi jasno razgraničiti slučaj kad ti nazivi nisu međusobno istoznačni od slučaja kad su oni istoznačni. Ako su istoznačni, trebalo bi s pomoću redosljeda ili još bolje s pomoću terminoloških odrednica ili sustavom uputnica razgraničiti odnose među istoznačnim nazivima. Međutim, u praksi to često nije tako.

Kišev *Informatički rječnik* uz engleske natuknice bilježi i njihove hrvatske istovrijednice ne uspostavljajući nikakav odnos među njima, npr.:

keyboard *tipkovnica, tastatura*

hardware *sklopovlje, strojna oprema, strojevina*

software *programska oprema, programska potpora, programska podrška*

computer *računalo, kompjutor, kompjuter, obradnik, rednik, komputator.*¹¹

Rječnik A. Štambuk i suradnika ima stroži odnos prema normi i manje istoznačnica. Uz većinu se natuknica navodi samo jedna hrvatska istovrijednica, npr.:

dissector *rašćlanjivač*

Pretvornik koji uzastopno ispituje razinu svjetla u različitim područjima osvijetljenog uzorka.

¹¹ O tome više vidi u članku M. Mihaljević: *Hrvatsko računalno nazivlje – stanje 2000. godine*, Riječki filološki dani 4, Zbornik radova, Rijeka (u tisku).

To naravno nije uvijek tako. Više naziva navodi se u slučaju kad je engleski naziv višeznačan pa u hrvatskom postoje za njega različite istovrijednice, npr.:

debugger 1. program za uklanjanje pogrešaka 2. sklop za uklanjanje pogrešaka

1. Program s pomoću kojega se ispituju programi i uklanjaju pogreške
2. Sklop za ispitivanje postupaka ili opreme radi otkrivanja i uklanjanja pogrešaka.

Tu je jasno označeno da prvi naziv odgovara prvomu značenju, a drugi drugomu značenju. Tamo gdje u engleskom postoje istoznačni nazivi, ta se istoznačnost odražava i u hrvatskim istovrijednicama:

Gray code Grayev kod, reflektirani binarni kod
reflected binary code

Binarni brojevni sustav u kojemu se binarni bojevi prikazuju tako da se dva susjedna broja razlikuju samo u jednom bitu.

Tu je u engleskom stupcu jasno (tipom slova) označeno da naziv *Gray code* ima prednost pred nazivom *reflected binary code*. U hrvatskom stupcu takav se odnos može samo pretpostaviti.

Kad se u hrvatskom u uporabi nalazi nekoliko naziva, također se bilježi više hrvatskih istovrijednica:

computer računalo, kompjutor

Uređaj za automatsku obradu podataka temeljen na sklopovsko-programskoj osnovici.

Pri tome je iz uvoda jasno da norma daje prednost prvomu nazivu, tj. u gornjem slučaju nazivu *računalo*.

3. Analiza normativnih i stilskih odrednica u postojećim terminološkim rječnicima

Budući da je najjasniji način određivanja odnosa među istoznačnicama s pomoću odrednica i uputnica, analizirat ćemo njihovo navođenje u postojećim hrvatskim terminološkim rječnicima.

Neki pregledani terminološki rječnici ne daju nikakve normativne ni stilske odrednice (npr. Šijak, Lončarek 1993).

U rječniku A. Štambuk i suradnika u poglavlju *Posebni znakovi* nalaze se i ove odrednice: AE američki engleski, BE britanski engleski,

zast., *razg.* Međutim, pregledom rječnika može se utvrditi da se i odrednice *zast.* i *razg.* nalaze samo uz engleski naziv, ali ne i uz hrvatske istovrijednice, npr.:

dish (*razg.*) reflektor

a) Reflektor čija je površina konkavna.

b) Parabolična reflektirajuća površina mikrovalne antene.

U predgovoru Dabčevu rječniku nalazi se i ovo objašnjenje terminoloških odrednica: “Zastarjeli termini odn. termini koji se ne preporučuju označenu su znakom †” (str. XI).

Ipak, nigdje nema odrednice koja bi objašnjavala odnose među ostalim istoznačnim hrvatskim nazivima, npr. u člancima:

Augenmaske očna maska, maska za oči

Auskunftsleitung vod za davanje obavijesti ili za davanje informacija, obavijesni vod

Ausrüstung, elektrische električna oprema, električna pogonska sredstva

nije jasno radi li se o istoznačnim nazivima ili o različitim značenjima, te daje li se kojemu od naziva prednost ili su oni normativno izjednačeni.

4. Analiza uputnica u terminološkim rječnicima

Posebnu funkciju u strukturi rječničkog članka imaju uputnice¹². One se mogu nalaziti u svim tipovima rječnika. Najčešće su kratice *v.* i *usp.* te oznake, najčešće →. Pri upućivanju s jedne natuknice na drugu primjenjuju se normativni, semantički, gramatički i pravopisni kriteriji. Rječnici najčešće ni u popisu kratica ni u uvodu ne objašnjavaju funkciju uputnica u rječniku. “Prosječni govornik hrvatskog jezika zna da kratica *v.* znači »vidi«, a kratica *usp.* »uspoređi«, ali može li korisnik rječnika znati i njihovu funkciju u rječniku, odnosno može li sasvim sigurno odrediti koju leksikografovnu poruku prenose” (Petrović 2001). Ta tvrdnja vrijedi i za sve pregledane terminološke rječnika. U uvodu

¹² Iscrpnju analizu uputnica u općim hrvatskim rječnicima napravila je Bernardina Petrović u referatu *Uputnice u dvojezičnicima s hrvatskim kao polaznim jezikom* pročitanom na 3. međunarodnom leksikološko-leksikografskom znanstvenom skupu “Dvojezična i višejezična leksikografija” održanom 15. i 16. studenoga 2001. godine u HAZU u Zagrebu.

Muljevićeva *Elektrotehničkog rječnika* piše: “Hrvatski nazivi s istim (gotovo istim) značenjem upućuju se na jedan od tih naziva kraticom *v.* (vidi), npr. **import** *v.* uvoz.” Slični su i primjeri **abonent** *v.* pretplatnik, **kladica** *v.* klada, **Laueova slika** *v.* Laueov dijagram iz istog rječnika. *Hrvatsko-engleski i englesko-hrvatski agronomski rječnik* J. Ritza također ima oznaku *v.* za vidi, ali nigdje ne objašnjava kad se ta oznaka upotrebljava te kakav je normativni status natuknice uz koju stoji. Ako analiziramo primjere uz koje se pojavljuje *v.*, možemo zaključiti da se ta oznaka pojavljuje uz manje prihvatljive istoznačnice koje se upućuju na prihvatljivije, npr.:

kesa *v.* vreća

kesica *v.* vrećica

kabast *v.* glomazan

kajsija *v.* marelica

kastracija *v.* škopljenje

mašina *v.* stroj

hasura *v.* rogožina

hauba *v.* pokrov motora.

Međutim, nije jasno određeno smatra li autor rječnika:

- a) da su ti nazivi potvrđeni u praksi, ali neprihvatljivi
- b) da su ti nazivi potvrđeni u praksi te da su u nazivlju prihvatljivi, ali uz bolju istoznačnicu
- c) da su ti nazivi potvrđeni u praksi i istovrijedni nazivu uz koji se nalaze engleske istovrijednice, ali se zbog uštede prostora istovrijednice nalaze samo na jednom mjestu.

Odnosi su još nejasniji ako se kaže da se npr. *pokrov motora* uopće ne nalazi u rječniku i da je *rogožina* prevedena s čitavim nizom istovrijednica: *hassock, mat, straw matting, straw mat, roll of matting, rushmat, door-mat*. Ako pak *hassock* potražimo u englesko-hrvatskom dijelu rječnika, nalazimo hrvatske istovrijednice *busen trave, rogožina* (ne *rogožina* kao u hrvatskom dijelu), ali ne i *hasura*.

U petojezičnim rječnicima Tehničke knjige (*Klimatizacijska i rashladna tehnika, Obrada podataka i programiranje, Automatizacija i Medicinska tehnika*) nalazi se uputnica *v.* ali, osim podatka da *v.* znači vidi, ništa drugo ne možemo doznati o njezinoj funkciji.

U *Rječniku marketinga* upotrebljava se uputnica →. Njezino je značenje objašnjeno ovako: “znak → ispred neke riječi (ili sintagme) u

objašnjenju natuknice upućuje na to da je ona obrađena kao posebna natuknica i uvrštena na mjesto koje joj pripada po abecednom redu; uputnica se redovito upotrebljava kad se objašnjenje jedne natuknice prebacuje na drugu da bi se izbjeglo suvišno ponavljanje (u slučaju sinonima, te u slučaju kompleksnijih natuknica).” Pogledamo li primjere uporabe znaka u tom rječniku, npr. **eksterno istraživanje** → istraživanje na terenu, možemo pretpostaviti da ta uputnica ima i neku normativnu ulogu, tj. da upućuje na normativno prihvatljiviji naziv, ali to nigdje nije jasno rečeno, a nije ni dosljedno primijenjeno u rječniku.

Nakon provedene analize uputnica u pregledanim hrvatskim terminološkim rječnicima možemo zaključiti: Očito je da uputnice u nekim slučajevima imaju normativnu funkciju te da se s normativno manje prihvatljivog naziva upućuje na prihvatljiviji naziv. Međutim, ni u jednom od pregledanih rječnika nije jasno određeno je li natuknica s koje se upućuje isključena iz nazivlja ili je u njemu dopuštena uz prihvatljiviju istoznačnicu. Katkada se možda radi i o istoznačnicama koje norma izjednačuje, a samo se zbog uštede na prostoru jedna upućuje na drugu.

5. Analiza napomena o odnosu među istoznačnicama te o normativnom statusu rječnika u uvodu rječnikâ

Neki terminološki rječnici u uvodu ne daju nikakve napomene o odabranom nazivlju, o odnosu rječnika i norme hrvatskog jezika, te o upotrijebljenim stilskim odrednicama i normativnim uputnicama (npr. Gusić 1995, Bosanac, Mandić, Petković 1977, Šijak, Lončarek 1993, Stipetić 1994).

Većina pak rječnika ima neku kratku i najčešće uopćenu napomenu o želji autora da rječnik bude u skladu s hrvatskom jezičnom normom te o njegovanju hrvatskog nazivlja. Ta je napomena obično praćena ogradom autora da mu nipošto nije namjera da nazivlje normira ili ga komu nameće. Pogledajmo nekoliko primjera iz uvoda terminoloških rječnika:

Rječnik bankarstva i financija:

“Autori i urednici nastojali su, gdje je god to bilo moguće, strane izraze (najčešće engleske) zamijeniti odgovarajućim hrvatskim izrazima, te time unaprijediti hrvatsko bankovno i financijsko nazivlje.”

Klimatizacijska i rashladna tehnika, Obrada podataka i programiranje, Automatizacija, Medicinska tehnika:

“Izdavač je nastojao da zadovolji hitnu potrebu i da u sadašnjim prilikama postigne što se najviše moglo s težnjom za usavršavanje u novim izdanjima, pogotovu kada su posrijedi novi tehnički pojmovi za koje se i u svjetskim jezicima tek postupno pokušavaju pronaći, načiniti ili odrediti najprikladniji nazivi. Zato su katkada i u hrvatskom dijelu davani sinonimi, pogotovu kod novijih naziva ili tamo gdje se mogao predložiti dobar nov naziv pogodan za usvajanje jer terminološki rječnici i ne mogu imati krutu normativnu obvezu kao zakoni, oni samo obvezuju općeprihvaćenošću dosadašnjih rješenja i valjanošću i prihvatljivošću novih. Drukčije shvaćanje značilo bi kočenje terminološkog usavršavanja, a time i kočenje napretka same struke.”

U rječniku A. Štambuk i suradnika u Predgovoru piše:

“U prijevodnim smo ekvivalentima prednost davali izvornim hrvatskim nazivima uz koje smo, gdje se ukazala potreba, također navodili i njihove ustaljene inačice stranog podrijetla. Pritom smo nastojali poštivati jezičnu praksu u onoj mjeri u kojoj je to moguće u ovoj vrsti nazivlja koje se svakodnevno proširuje i mijenja. Status prijevodnih ekvivalenata, kao i status njihovih definicija nije uvijek jednak. U slučaju hrvatskih prijevodnih ekvivalenata istih ili bliskih značenja definicije smo označivali slovima, a u slučaju postojanja prijevodnih ekvivalenata različitih značenja, definicije smo označivali brojevima.”

U Perićevu *Naftnom rječniku* nalazi se normativna napomena u poglavlju koje nosi naslov *O korištenju rječnika*:

“Svakom francuskom terminu dan je odgovarajući termin na hrvatskom ili srpskom jeziku (s tuđicom ako se udomačila u suvremenoj naftnoj terminologiji), odnosno opisna definicija u slučaju kada ne postoji adekvatan domaći termin. Pri nabranjanju odgovarajućih termina (i opisnih pojmova) na hrvatskom ili srpskom jeziku u okruglim zgradama su dani sinonimi pojmova, dok su dopunska objašnjenja pojma dana u kosim zgradama. Također, pri nabranjanju hrvatskih ili srpskih termina sinonimi su odijeljeni zarezom a drugostepena značenja – točkom sa zarezom.” Tako se u tom rječniku uz natuknicu **foret** nalazi *svrdlo; dlijeto; bušilica; bušaći stroj*, a uz natuknicu **formation dure** *tvrda formacija, čvrsta stijena*. To se objašnjenje čini nejasno i nedostavno da objasni normativni status navedenih istovrijednica.

U predgovoru Dabčeva *Njemačko-hrvatskoga tehničkog rječnika* iz 1969. godine, koji potpisuje prof. dr. ing. Hrvoje Požar, taj je rječnik jasno određen kao deskriptivan, a ne normativan:

“Nije svrha ovakva rječnika da propiše naučnu i stručnu terminologiju, već da je zabilježi onakvu kakva se danas upotrebljava. Velik dio nazivlja već je stekao pravo građanstva, dio će ga vjerojatno tek steći, dok će jedan dio biti zaboravljen, pa će biti zamijenjen boljim i ljepšim nazivljem. Ako ovaj rječnik samo potakne na razmišljanje, te ako samo i djelomično dovede do usklađivanja tehničke terminologije, njegova će svrha biti postignuta.”

Isti je stav naveden i u autorovu predgovoru istomu rječniku:

“Zahvaljujući svima koji su bilo kako sudjelovali u izradi ovoga djela i radili kod njegova izdavanja, priključujem se stanovištu prof. Požara da se terminologija ne može propisivati i želim da rječnik kao cjelina bude dobrovoljno prihvaćen od sredine u kojoj je nastao kao osnova i podstrek za daljnji intenzivniji rad na ovom do sada dosta zanemarenom području stručne literature.”

Slične se napomene nalaze i u drugim pregledanim rječnicima. Svima im je zajedničko isticanje da navedeni nazivi nikoga ne obvezuju te da nije namjera sastavljača i priređivača rječnika da ikomu išta nameće.

6. Terminološki rječnici i norma

Zadatak bi terminološkog rječnika trebao biti da se u njemu popisuje i sređuje nazivlje određene struke. Nazivlje neke struke nastaje normiranjem naziva u pojmovnom sustavu. Svakom se terminološkom sustavu postavljaju dva osnovna zahtjeva:

1. da bude u skladu sa suvremenom razinom i najnovijim postignućima znanosti i tehnike
2. da je u skladu sa standardnim jezikom, tj. u našem slučaju s hrvatskim jezikom.

Problemi odabira odgovarajućega naziva i njegova normiranja središnji su terminološki problemi. Međutim, ako se u rječniku nalaze iztoznačnice bez ikakvih odrednica ili objašnjenja u uvodu, znači da rječnik nazive samo popisuje, ali među njima ne uspostavlja nikakav odnos. Iz provedene analize vidimo da su većinom analizirani rječnici izrijekom određeni kao deskriptivni. Opis je postojećeg stanja u svakom slučaju koristan posao. To je prvi korak i preduvjet normiranju. Dakle, učinjeno je ono što prethodi normiranju, a to je popisivanje postojećeg stanja, neka vrsta jezične inventure, ali sad predstoji drugi korak, a to

je odabir jednog od postojećih naziva. Pri stvaranju novih naziva, razgraničenju naziva bliska značenja, odabiru među istoznačnim nazivima itd. treba voditi računa o terminološkim i jezičnim načelima¹³ te bi u tome poslu trebali surađivati jezični i predmetni stručnjaci. Hrvatski terminološki rječnici uglavnom su autorski rječnici iza kojih ne stoji nikakvo mjerodavno tijelo (radna skupina, institut, ministarstvo itd.) pa oni često nemaju ni naznaku normativnosti. Neki rječnici ipak navode ime lektora (Kiš 2000, Štambuk 2000 itd.) ili jezičnog savjetnika (npr. petojezični rječnici Tehničke knjige), što znači da je postojao pokušaj usklađivanja rječnika s normom. Međutim, i tada se uglavnom radilo samo o jezičnom (općejezičnom), a ne i o terminološkom normiranju. Primjer rječnika koji su prošli i terminološku verifikaciju terminološke su norme koje izdaje Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo koje prije izdavanja prolaze postupak lekture i potvrđuje ih terminološki odbor. Te su norme obično višejezične, a uz prijevodne istovrijednice navode se i definicije na hrvatskom jeziku, npr.:

viskoznost

mjera unutarnjeg otpora tekućine tečenju; smanjuje se porastom temperature.

Te su terminološke norme ipak ograničena opsega, nastaju isključivo prevođenjem stranih norma te ne mogu u potpunosti zamijeniti terminološki rječnik.

7. Zaključak

Svrha je ovoga rada upozoriti na problem odnosa među istoznačnicama u nazivlju i u terminološkom rječniku, na povezanost toga problema s normiranjem u nazivlju te upozoriti na činjenicu da razlika između deskriptivnih i normativnih rječnika ne postoji samo na razini općeg jezika, već da je ta razlika još jače izražena u terminološkim rječnicima. Terminološke rječnike također možemo po kriteriju odnosa prema normi podijeliti na deskriptivne i normativne. Pravi bi terminološki rječnik trebao biti normativan, a da bi terminološki rječnik bio pravi normativni rječnik, trebalo bi ga potvrditi mjerodavno tijelo. Također bi s pomoću jasnog sustava uputnica i odrednica, koje su jednoznačno objašnjene u uvodu te koje se dosljedno upotrebljavaju u rječniku, morao prenijeti nedvosmisleni normativnu poruku korisniku

¹³ O jezičnim i terminološkim načelima vidi više u Mihaljević 1998.

koji najčešće ne želi sinonimni niz već jedan preporučeni naziv. Iz provedene se analize vidi da se u dosada objavljenim hrvatskim terminološkim rječnicima nije posvećivala dovoljna pozornost dosljednoj uporabi sustava uputnica i normativnih odrednica, a hrvatska se leksikografska i terminološka literatura tim problemom uopće nije bavila.

Konačno bi trebalo krenuti k postizanju terminološke norme te bi ubuduće trebalo proizvoditi normativne prijevodno-objasnidbene terminološke rječnike. I ti bi rječnici mogli navoditi istoznačnice, ali bi jasno trebali razlikovati preporučene nazive od naziva koji se ne preporučuju te bi jasno trebalo razlikovati nazive koji pripadaju znanstvenomu funkcionalnom stilu od razgovornih ili žargonskih naziva.

Literatura

1. Bauer, L., 1998: *Vocabulary, Language workbooks*, Routledge, London.
2. Bratanić, M., 1998. Standardizacija strukovnog nazivlja, *Jezična norma i varijeteti*, Zbornik, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 55–62.
3. Felber, H., 1984: *Terminology Manual*, INFOTERM, Paris.
4. Mihaljević, M., 1996: Natuknica u terminološkom rječniku, *Filologija*, 27, 97–106.
5. Mihaljević, M., i Lj. Šarić, 1995: Obradba istoznačnica u hrvatskim terminološkim rječnicima, *Filologija*, 24–25, 253–258.
6. Mihaljević, M., 1998: *Terminološki priručnik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
7. Pearson, J., 1998: *Terms in context*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
8. Polguère, A., 2000: *Notions de base en lexicologie*, Observatoire de Linguistique Sens-Texte, Département de linguistique et de traduction, Université de Montréal, Montréal (radni materijal koji je bio dostupan na lingvističkoj listi – Linguist List).
9. Rey, A., 1995: *Essays on Terminology*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
10. Samardžija, M. (ur.), 1999: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
11. Silić, J., 1997: Znanstveni stil hrvatskoga standardnog jezika, *Kolo*, 2, 397–415.

12. Suonuuti, H., 1999: *Upute za nazivlje*, Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo, Zagreb.
13. Škarić, I., 1983: Hardware je zapravo željezarija, *Jezik*, 30/4, 101–103.
14. Tafra, B., 1996: Bliskoznačni odnosi u leksiku, *Filologija*, 26, 73–84.
15. Wüster, E., 1979: *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexicographie*, Springer Verlag, Wien.
16. Zgusta, L., 1971: *Manual of Lexicography*, Academia, Mouton, Prague, the Hague.

Korpus analiziranih terminoloških rječnika

1. Andrijašević, S., i T. Račić-Žlibar (ur.), 1997: *Rječnik osiguranja*, Masmedia, Zagreb.
2. Bartolić, Lj., 1979: *Englesko-hrvatski ili srpski i hrvatsko ili srpsko engleski rječnik brodograđevnih, strojarških i nuklearno-tehničkih naziva*, Školska knjiga, Zagreb.
3. Bartolić, Lj., 1995: *Strojarški rječnik energetskog strojarstva i osnova strojarstva (englesko-hrvatski, hrvatsko-engleski)*, Školska knjiga, Zagreb.
4. Bartolić, Lj., 1996: *Tehnički rječnik brodogradnje, strojarstva i nuklearne tehnike (hrvatsko-engleski, englesko-hrvatski)*, Školska knjiga, Zagreb.
5. Bosanac, M., O. Mandić i S. Petković, 1977: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb.
6. Čampara, E., 1984: *Međunarodni rječnik arhitekture, građevinarstva i urbanizma*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
7. Dabac, V., 1969: *Njemačko-hrvatski tehnički rječnik*, Tehnička knjiga, Zagreb.
8. Filipović, V. (ur.), 1984: *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
9. Gorenc, V., 1997: *Rječnik trgovačkog prava*, Masmedia, Zagreb.
10. Gusić, I., 1995: *Matematički rječnik*, Element, Zagreb.
11. Hanžeković, M., P. Jurković, F. Luković, Đ. Pribičević i S. Ravlić (ur.), 1992: *Poslovni hrvatski-engleski-francuski-njemački-ruski*, Masmedia, Zagreb.
12. Hudolin, V., 1985: *Rječnik psihijatrijskog nazivlja*, Školska knjiga, Zagreb.
13. ISO 1998/1 i 1998/2 *Naftna industrija – Rječnik*, 1. dio (33 str.) i *Naftna industrija – Rječnik*, 2. dio (39 str.), Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo, Zagreb.

14. Ivir, V., 1993: *Hrvatsko-engleski poslovno – upravni rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.
15. Jurković, P., 1995: *Poslovni rječnik*, Masmedia, Zagreb.
16. Kiš, M., J. Buljan, S. Vuković, O. Anić, 1993: *Englesko-hrvatski informatički rječnik s računalnim nazivljem*, Školska knjiga, Zagreb.
17. Kiš, M., 2000: *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik*, Ljevak, Zagreb.
18. Lazić, S., 1978: *Englesko-hrvatski ili srpski naftni rječnik*, Poslovno udruženje Nafta, Zagreb.
19. Leko, V. (ur.), 1993: *Rječnik bankarstva i financija*, Masmedia, Zagreb.
20. Leko, V., i N. Mates, 1993: *Rječnik računovodstva i financija*, Masmedia, Zagreb.
21. *Međunarodni rječnik osnovnih i općih naziva u metrologiji*, Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo, Zagreb, 1996.
22. Muljević, V. (autor hrvatskoga dijela), 1984: *Automatizacija*, Tehnička knjiga, Zagreb.
23. Muljević, V., i Ž. Horvatić, 2000: *Elektrotehnički rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.
24. Perić, M., 1989: *Francusko-hrvatski ili srpski geološko-naftnotehnički rječnik*, Ina-Naftaplin, Zagreb.
25. Petz, B. (ur.), 1992: *Psihologijski rječnik*, Prosvjeta, Zagreb.
26. Plavec, R. (ur.), 1981: *Englesko-hrvatskosrpski rječnik i Hrvatskosrpsko-engleski rječnik. Najučestaliji izrazi u elektrostrajarstvu bušaćih postrojenja*, Ina-Naftaplin, Zagreb.
27. Rittgasser, S., i J. Rittgasser, 1996: *Njemačko-hrvatski računalni rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.
28. Ritz, J., 1973: *Englesko-hrvatski ili srpski poljoprivredni rječnik*, Liber, Zagreb.
29. Ritz, J., 1996: *Hrvatsko-engleski i englesko-hrvatski agronomski rječnik s latinsko-hrvatskim indeksom*, Školska knjiga, Zagreb.
30. Rocco, F. (ur.), 1993: *Rječnik marketinga*, Masmedia, Zagreb.
31. Romac, A., 1983: *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb.
32. Simeon, R., 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.
33. Spalatin, K., 1980: *Englesko-hrvatskosrpski i hrvatskosrpsko-engleski prirodoslovni rječnik s rječnikom izgovora*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

34. Stipetić, A., 1994: *Rječnik željezničkoga nazivlja*, Institut prometa i veza, Zagreb.
35. Šantić, A., S. Tonković i B. Breyer (autori hrvatskoga dijela), 1986: *Medicinska tehnika*, Tehnička knjiga, Zagreb.
36. Šijak, A., i D. Lončarek 1993: *Informatički rječnik*, Tiskara "Varteks", Varaždin.
37. Štambuk, A. (i dr.), 1991: *Rječnik elektronike: englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski*, Logos, Split.
38. Štambuk, A., M. Pervan i M. Pilković, 2000: *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski elektronički rječnik s definicijama*, FESB, Split.
39. Šulek, B., 1874–1875: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Zagreb.
40. Tepšić, R., 1984: *Rječnik računovodstva i financija*, Informator, Zagreb.
41. Turk, S. (autor hrvatskoga dijela), 1984: *Obrada podataka i programiranje (engleski-njemački-francuski-ruski-hrvatski)*, Tehnička knjiga, Zagreb.
42. *Upravljanje kakvoćom i osiguravanje kakvoće. Rječnik (ISO 8402:1995). Četverojezična verzija*, 1996: Državni zavod za normizaciju i mjeriteljstvo, Zagreb.
43. Urbany, M., 1991: *Hrvatsko-engleski rječnik pomorskog nazivlja*, Školska knjiga, Zagreb.
44. Viličić, M., M. Andrassy i B. Kancir (autori hrvatskoga dijela), 1983: *Klimatizacijska i rashladna tehnika*, Tehnička knjiga, Zagreb.

TERMINOLOGICAL DICTIONARY AND LANGUAGE STANDARD

Summary

In the paper the author analyses the existing Croatian terminological dictionaries. She focuses her attention on the problem of synonyms in the dictionary. Synonyms weaken a terminological system and should be avoided in terminology. In the process of standardization of terminology one of the synonymous terms should be selected (the preferred term). Thus, a good terminological dictionary should use style labels and references to preferred terms.

Ključne riječi: terminološki rječnik, norma, odrednice, uputnice, sinonimi

Key words: terminological dictionary, norm, style labels, synonyms, references